

TENDENCIES OF HOLOCAUST REMEMBRANCE IN GERMANY TODAY

Adam Kerpel-Fronius

Germany as seen by many as a beacon of Holocaust remembrance in Europe, as a positive example of how to “do it right”. This is in itself a strange phenomenon – after all, Germany is the country of the perpetrators that bears the most responsibility for the Holocaust – but the question remains: is this even justified? What were the main lines of development of Holocaust remembrance in Germany, where does it stand now and what are the main challenges ahead?

The idea that German Holocaust remembrance is exemplary goes back at least two decades. During the Cold War, the Federal Republic of Germany has developed into a stable liberal democracy with a social market economy. It became a reliable member of Western structures such as NATO and the European Union (back then the European Community). In fact, for West Germany this integration into the West and the pursuit of the European unification project had become vital in pursuing its own interests as a state that was seen by many as an “economic giant, but a political dwarf”.

Showing to the world that Germany was coming to terms with the crimes that Nazi Germany had committed against its European neighbours had become a central part of that integration project. In fact, denazification and re-education by the Allies had begun immediately after Germany’s unconditional surrender, long before the two German states were established in 1949. Confronting ordinary Germans with the crimes their fellow countrymen had committed had become part of the Allied strategy to try to change the attitudes of the Germans. Probably the most famous manifestations of this were the newsreels about German POWs watching footage of liberated concentration camps or the well-dressed population of Weimar who were taken to Buchenwald to take a look at the emaciated corpses of perished inmates. Media and film were an important part of this re-education project: new newspapers and magazines received licenses from the Allies (these were the beginnings of DER SPIEGEL and the future media empire of Axel Springer) were as much a part of this as the cinema. While the Americans used this popular medium by bringing Hollywood movies to the destroyed German cities, the most notable film of this time, *The Murderers Are Among Us*, directed by Wolfgang Staudte, was shot in the Soviet zone of occupation.

Despite all these early efforts, denazification was never a clear-cut path that had been pursued in a consequent way. In fact, the realities of the Cold War made many of the original goals obsolete – transforming Germany into a truly democratic society was soon less of a priority than closing the ranks of NATO vis á vis the Eastern Bloc. In retrospect, West Germany until the 1960s and even beyond is now often perceived as a state where denazification hardly took place at all. Personal continuities between the Nazi regime West German society were abundant in all walks of life, up to the very elites of the state. Under those who continued their careers after the war were not only mere former members of the Nazi party, but also actual war criminals. Tampering with biographies was a widespread phenomenon. In fact, it is to be noted that the involvement of many prominent members of West German society is only

coming to light now, seven or so decades after the Second World War, for example that Noble Prize laureate Günter Grass or the popular actor Horst Tappert (“Commissar Derrick”) had been members of the Waffen SS. This part of the “Aufarbeitung der Vergangenheit” (“coming to terms with the past”) was evidently full of holes, so much so that the role of the war generation had become one of the main issues during the student revolt at the end of the late 1960’s.

But how was the Holocaust remembered during this early phase of the post-war era? To put it short: not at all, especially not the victims.

The first to commemorate murdered Jews in Germany were, not surprisingly, Jews themselves. The first memorials were created in DP (“displaced persons”) camps, such as one on the premises of the former concentration camp Bergen Belsen erected in 1945. Another local monument was initiated in the North German town of Itzehoe in 1946 by Hungarian Holocaust survivor Gyula Trebitsch (1914–2005). But they were alone in this: most Jews stuck in Germany just wanted to leave the country of the perpetrators as soon as possible. In this period, the non-Jewish population was going through a phase of denial: for decades the majority of Germans maintained not to have known anything about war crimes, let alone the murder of millions of Jews in gas chambers. On the contrary, many Germans saw themselves as victims: in their interpretation, Hitler manipulated and betrayed them, millions of soldiers fell victim to his lies, and German civilians suffered more than enough in the bombings of the cities and the expulsion of millions of Germans from their homes in Eastern Europe. All over West Germany, memorials to the fallen soldiers of the First World War were amended by the dates 1939–1945. In popular culture, such as in the immensely popular film »08/15« from the year 1954, regular Wehrmacht soldiers were portrayed as likeable chaps who were victims of the circumstances and of their sadistic officers. If there were crimes, they had been committed by others – the Nazis, the Gestapo, the SS, and the Nuremberg Trials were routinely dismissed as »Siegerjustiz« - victor’s justice.

Things started to change gradually in the early 1960’s. The trial of Adolf Eichmann in Jerusalem called the world’s attention to the dimensions of the Holocaust for the first in a televised event time. Holocaust survivors came forward to testify and tell their stories – this was, by the way, also a novelty in Israeli society. There was ample media coverage of the trial everywhere in the world, including Germany. Beginning in the late 1950’s was also the period when prosecutors like Fritz Bauer tried to bring perpetrators to justice in West German courts, the best-known examples being the Einsatzgruppen-trials in Ulm and the Auschwitz-trials in Frankfurt. In retrospective, the legacy of these major trials is mixed: many identified perpetrators received soft sentences or were acquitted altogether. Still, the documents collected in these trials and by the Central Office of the State Justice Administrations for the Investigation of National Socialist Crimes in Ludwigsburg proved an invaluable and indispensable source of information for generations of future historians and laid the foundations for serious academic research on National Socialism.

Generally, the sixties were a time of accelerating social change and democratization in West Germany. The decade began with major demonstrations for freedom of the press when the Adenauer government tried to crack down on DER SPIEGEL news magazine and it ended with a social-liberal government under Willy Brandt, with student protest movements turning increasingly radical and with embittered debates between the generations about the what the parents had been doing in Nazi times. Again, in retrospective: it is understandable, but still striking, that for a very long time, debates about Nazi crimes centred on the perpetrators and not on the victims. The question »How was this possible« and »How did so many Germans turn into murderers« were much more present than the perspective of the victims, who were still mostly portrayed as anonymous dead bodies piled up in mounds.

Under the surface, characterized by spectacular protests, society was undergoing slow but lasting changes. This also began to show in the culture of remembrance. Local, grass roots initiatives were beginning to take care of sites where former Jewish neighbours had lived, worshipped or persecuted. Memorial signs appeared at the sites of former synagogues destroyed in the November pogroms of 1938, plaques appeared at railway stations to remind passers-by of the deportations. More and more sites of concentration camps, which until then were typically taken care of by organizations of former inmates, were increasingly being turned into memorial sites, or »Gedenkstätten« - a German word that implies commemorative and educational purposes at the same time.

It is noteworthy that the memorialization of former concentration camp sites began a decade earlier in East Germany. The German Democratic Republic saw itself in the tradition of anti-fascism, and especially the greatly exaggerated Communist resistance to the dictatorship of the Nazis was put into the centre of official commemoration. This led to the preservation and memorialization of three central sites of National Socialist crimes: from 1958 onwards, the three former concentration camps Buchenwald, Sachsenhausen and Ravensbrück were converted into »national memorials« (»Nationale Mahn- und Gedenkstätten«) and supplemented by permanent exhibitions focusing on motives of anti-fascist struggle and monumental sculptures depicting defiant prisoners. Crimes committed by the Nazis and the reality of the concentration camps was thus more prominently present in East German memorial culture than it was the case in West Germany. Jews, however, were not really present in the picture, and especially not as the primary victims of Nazi genocide. This concealment of the Jews as the main target of Nazi extermination policies and this placing of the systematic murder of the Jews of Europe in the broader and much foggier context of »crimes of fascism« was in accordance with the official line dictated by the Soviet leadership in the Eastern Bloc. This was motivated by a mixture of anti-Semitism in the late Stalin-era and the will to galvanize the different peoples of the Soviet Union into one large entity that was supposed to have suffered and fought the same way throughout the war. Thus, the annihilation of the European Jews had no special place in official commemoration and was most certainly never emphasized. However, over the years, the absence of Jews from the public view diminished somewhat, especially in the cultural sphere: for example, the film adaptation of Jurek Becker's novel *Jacob the Liar* (»Jakob der Lügner«), set in the Łódź ghetto, was nominated for an Oscar as the best foreign film in 1974, and in the late 1980s, the magnificent building of the New Synagogue in East Berlin's Oranienburger Straße was renovated.

The collapse of the Berlin Wall and the very rapid reunification process that followed had enormous impact on Germany's memorial culture, all in the context of debates around Germany's evolving role in the world. In 1991 the Bundestag decided to move the seat of government from Bonn to Berlin. While Germany's political elites were keen on reassuring that Germany would not aspire to dominance in Europe and would continue to work on deepening the structures of the West, some inside and outside of Germany were voicing concerns about a »Fourth Reich«. Germany was struggling to find its new role: that of an economic power which tries to downplay its newfound political strength (a role with which, we might add, Germany is still not entirely comfortable with, thirty years on). The reunification process fuelled and accelerated the debate around one of the most renovated intriguing civil initiatives of that time: just a year before the Wall fell, a group of intellectuals around TV-journalist Lea Rosh (1936-) and Eberhard Jäckel (1929-2017) had gone public with the call to create a Memorial to the Murdered Jews of Europe in Berlin. Lea Rosh was known to be someone who was deeply moved by the Holocaust and the complex of German complicity, but she also made it her life's task to shed light on the perspectives of the Jewish victims. In the 1980's the ground for public

interest had been prepared in West Germany by a growing public interest in the Holocaust and by people like Lea Rosh, and also by singular events such as the 1979 screening of the short TV-series »Holocaust« starring Meryl Streep.

The story of the creation of the Holocaust Memorial in Berlin is probably one of the most interesting case studies of Germany's memorial culture. It is a case in point that in Germany (obviously not in the GDR though) major memorial projects are typically initiated from below, and it is only later on that the state reacts and tries to canalize these demands. The debate on the Holocaust memorial during the 1990's was exceptionally intense and was conducted on a high intellectual level. The discussions revolved mainly around three major questions: Can you address the memory of the Holocaust with a memorial, i.e. with a piece of art? If yes, how should it look like and where should it be? And is it appropriate to create a separate memorial dedicated to Jewish victims exclusively? What about the other victims of Nazi terror, the Sinti and Roma, the homosexuals, the Soviet POWs, the victims of »euthanasia«? All these questions were debated intensively, with one big fear hovering over the discussion: what if the memorial, once it is built, unintentionally causes the opposite effect? What if the establishment of such a central memorial, instead of enhancing public interest in the Holocaust and empathy for the victims, leads to the notion in the broader German society that the memorial is a way of re-paying Germany's debt, meaning something along the lines of »now that we have built a memorial, we can finally leave this chapter behind and look forward instead«? There is even a word for such an attitude in German: »Schlussstrichdebatte« - implying that some want to draw a final line to end discussions so that the case can be closed.

In the end, based on the Bundestag's decision in 1999, the Holocaust Memorial turned out differently than it had been originally intended. Instead of being built on the former premises of the headquarters of the Reich Security Main Office - RSHA (today home of the documentation centre Topography of Terror which also has its origins in a civil initiative in the late 1980s) as it had been originally proposed, its final site turned out to be even more central: right in the heart of the city between the Brandenburg Gate and Potsdamer Platz, on an empty space that belonged to the death strip of the Berlin Wall. Even more importantly, Peter Eisenman's architectural plans for a Field of Stelae was approved. However, the Bundestag posed one crucial condition for approving the memorial: there should also be historical context presented at the site, because in the opinion of a group of MPs, a major but abstract memorial without any historical context ran the risk of not being understood and accepted by the larger public. This led to the creation of the Information Centre, placed directly under the Field of Stelae.

The Information Centre turned out to be decisive for the acceptance of the Memorial in the long term. True, the Field of Stelae immediately became one of the most photographed sites of Berlin, a city which was hosting more and more international visitors anyway; it became an important symbol not only for Germany trying to come to terms with its past, but also for the "new" Berlin altogether. But it was the combination of the Field of Stelae with the Information Centre that made a difference in raising interest in the Holocaust itself. Due to the small size of the underground facilities, the permanent exhibition is relatively small, most visitors spend an average of 45-60 minutes. Still, many visitors were surprised by what they saw: instead of the themes and pictures they might have been expecting (for example a general explanation of the Nazi's rise to power, the depiction of the horror of the concentration camps or pictures of atrocities), the exhibition concentrates above all on two main subjects: the European dimension of the Holocaust, and the perspective of individual victims. Both proved to be important. For many visitors, their knowledge about the subject was narrowed by a narrative concentrating on Germany and Western Europe. Many had read Anne Frank's diary, but the fact that

only a small percentage of the six million murdered Jews had actually been German Jews or that the vast majority of the victims were Eastern Europeans was a new information to most. The same is true for the portrayal of the victims. Many non-Jewish visitors only have a very rudimentary knowledge of Jewish life in pre-Holocaust Europe. Their confrontation with stories of individuals and whole families from different parts of the continent proved an eye-opener for many. Last, but not least, the Room of Sites informed many visitors for the first time about the fact that most Jews killed in the Holocaust were not murdered in Auschwitz, but in other extermination camps they had hardly ever heard about or by mobile killing squads in mass shootings in the countryside.

The importance of a single exhibition at a single memorial site should never be overestimated, of course, but it did have an effect on public discourse. Very quickly, the Holocaust Memorial became an accepted feature of the German capital, and the number of visitors to the exhibition exceeded all expectations. From a fixation on the perpetrators, the focus of attention shifted more and more towards the perspective of the Jewish.

The opening of the Holocaust Memorial in Berlin coincided with a period of almost unprecedented atmosphere of historical optimism in Germany. In 2006, the country hosted the football World Cup – an event that is generally remembered for its cosmopolite nature, its pleasant and euphoric atmosphere and for the fact that for the first time, many Germans seemed at ease with waving the country's flag. It seemed that Germany found its new identity: aware and critical of its past, at peace with its neighbours, surrounded by friends and proud of its achievements as an open and tolerant society with a strong economy.

It was also a time of rapid development and diversification of the memorial landscape: many new memorials were opened, older ones modernized, permanent exhibitions were renewed. There were new memorials dedicated to further groups of victims, which had previously not been so much in the public focus, such as persecuted homosexuals, Sinti and Roma, Soviet prisoners of war, or Georg Elser, who tried to kill Hitler in 1939. Not only did the memorial landscape become more diverse, the network of international contacts of German memorials and museums became more intensive.

However, in the following years, it became clear that the notion that in the German culture of remembrance all was going well and in a positive direction might have been premature and naïve. This coincided with the growing strength of populist sentiments and movements. While political populism is, of course, not an exclusively German phenomenon, the German political landscape underwent a significant transformation: for the first time in many decades, a nationalist right-wing party could establish itself as a force to reckon with in regional parliaments and in the Bundestag. This proved to be a major challenge for German memorial culture, for it was accompanied by shifts in public discourse – in fact, one phenomenon induced the other. Slowly, the boundaries of what could be said and written in public discourse were extended: opinions that had been previously thought or voiced only in private contexts appeared more and more in the public sphere, especially on social media. The AfD thrived on these changes and fuelled them further, one of their main targets being the consensus on German memorial culture itself. AfD politicians complained that Germany's memorial culture was too one-sided, too strongly focused on German crimes, and declared that the time has come to leave self-flagellation behind and concentrate instead on positive sides of German history. Two of the most well-known provocative examples for this were the statements that the Holocaust Memorial was »a memorial of same« (Björn Höcke) and that the twelve years of National Socialism was but »a brid shit« when compared to the long centuries of German history (Alexander Gauland). Gauland even stated that »Germans have the right to be proud of

the accomplishments of German soldiers in both world wars«. Admittedly, these were views that had been more or less present in German society up until the 1980's, but 30 years later, they were a frontal attack on the consensus that had appeared to have been reached by the time the Holocaust Memorial was built in 2005, and most certainly a break with the consensus between all other parties of the Bundestag.

Another interesting field of discussion in recent years are those about the effects of migration on German society, German identity and the country's memorial culture. Of course, migration was not new – ever since the 1950s, there had been waves of people arriving to Germany, be it Italian, Portuguese or Turkish »Gastarbeiter« (contract workers), Polish immigrants in the 1980s, Soviet citizens arriving at the beginning of the 1990s or refugees from former Yugoslavia. Still, up until the late 1990s and contrary to empirical evidence it was possible for conservative politicians to say that Germany was not a country of immigration. However, especially in schools it became increasingly apparent that pupils with different familiar backgrounds would have different associations and approaches when it came to discussing history. This became a pressing issue in the wake of the wars in former Yugoslavia or every time it came to violent conflict in the Middle East, especially when it involved Israelis and Palestinians. In the meantime, it was estimated that about the third of all pupils in German schools had some »migrant background«. In 2015, around a million new people arrived in the country, the vast majority of them from war-torn countries such as Syria and Afghanistan. In the wake of that, there was public discussion on a hitherto unprecedented scale about integration of immigrants and the future of German identity. Many memorial sites reacted by offering educational projects in languages like Farsi and Arabic. With regards to Holocaust education, some questions became more pressing: Should Holocaust education in Germany focus on German moral responsibility and the specific history of Nazi Germany, or should the Holocaust be presented in a more universal context? When discussing issues such as personal vs. collective responsibility, should teachers encourage pupils to talk about their families' history at home, even if many families have no biographical connection with the Germany of before 1945? How do you try to integrate the occasionally very traumatizing experiences of pupils who themselves had been victims or witnesses to war and violence? How do you react to antisemitic prejudices if they are voiced in the context of Holocaust education?

Another issue that emerged in recent years is that long-prevalent Holocaust narratives are being challenged from academic as well as activist circles, in part, but not exclusively, from migrant-activist groups. They criticize that German memorial culture had until now turned a blind eye on colonization. This is not entirely true because for decades, some historians had done research on the possible continuities between Germany's colonial past and its behaviour in the Second World War. In this context, especially the conquest of Eastern Europe and Germany's occupation policies there can be regarded as a colonialization project on a grand scale. Some even regard the genocide against the Herero and Nama from 1904 to 1908 in what is today Namibia as a more or less direct precursor of the genocide against the Jews of Europe.

Closely connected to the cluster of the discussions about colonialism is also the debate about the continuing relevance of racism in German society. Some see the genocidal anti-Jewish policies of the Nazis predominantly in this context (i.e. that the motivations behind the genocide were similar to those in colonial times), while others argue that it is more complicated than that: in their view, traditional European antisemitism differs from racism against peoples in the colonial context mainly because with regards to Jews, non-Jewish Europeans often had a set of prejudices that were a mixture of a sentiment of being both superior and inferior at the same time.

Matters are made even more complicated by the fact that many activists regard the state of Israel as a neo-colonial state and are openly hostile towards it, often calling for its boycott. In scholarly circles, there are bitter discussions whether or not the anti-Israeli stance of many activists are motivated by antisemitism, or else where legitimate critique of the state of Israel ends and where antisemitism begins. It has an effect on the work of memorial sites as well: quite often, visitors ask questions or sometimes utter provocative statements, implying parallels between the behaviour of the Nazis during the Second World War and contemporary Israeli policies.

Apart from the complex issues surrounding the Middle East, a focus on colonialism, as enriching as it can be, also raises questions about the singularity of the Holocaust, and frequently it is paired with a critique of German memorial culture as a whole. Some even see the dominating role of the Holocaust in Germany's official remembrance is a symbol and an instrument of the dominance of elites over minorities, whose own victimhood and experiences are supposedly overlooked and suppressed.

Since discourses like these are increasingly popular in university circles and younger scholars in recent years, it remains to be seen how the discussions around colonialism will change Germany's memorial culture – whether it will be still focused mainly on the Holocaust, or make way for a more multidirectional approach, and whether that more multi-directional approach can be managed without accommodating too much room for positions that may relativize the Holocaust.

Last, but not least, it is to be expected that the current war that Russia is waging on Ukraine could have a profound effect on the way Germans remember the Second World War and the Holocaust. Already in recent years, Belarus and Ukraine appeared increasingly often in the news, and there was increased interest in what happened on the ground in these countries during the Second World War. There was more coverage and more attention paid to issues such as mass shootings by the Einsatzgruppen, the grade of collaboration of locals and the complicated national identities of the nations involved and how these affected their relations to their neighbours. Seen in that light, the war in Ukraine could lead to even more interest, more knowledge and more understanding of the histories and experiences of people in Eastern Europe. On the other hand, the return of major wars and extremely bloody conflicts in Europe can easily overshadow the past. Some may ask: what is the point of studying the past if the generations currently in charge fail to foresee and to stop a new major war? How can we remember the plight and suffering of people some 80 years ago when we see major war crimes committed right in front of our eyes today? What lessons did we draw from the past and what consequences do we draw from them today? How can we repeat the slogan »never again« while we are helplessly watching as millions of people are forced to leave their homes and thousands of civilians are losing their lives in a major war of aggression? Trying to find the right answers to these questions may occupy us for a very long time to come.

ТЭНДЭНЦЫІ ПАМЯЦІ ПРА ГАЛАКОСТ У СЁННЯШНЯЙ НЯМЕЧЧЫНЕ

Адам Керпель-Фроніус

Нямеччына шмат кім успрымаецца як узорны прыклад, як “правільна” падтрымліваць памяць пра Галакост у Еўропе. Пры тым, што гэта ўжо само па сабе дзіўна (у рэшце рэштаў, Нямеччына з’яўляецца краінай віноўнікаў, на якой ляжыць асноўная доля віны за Галакост), застаецца пытанне, ці гэтае ўяўленне мае пад сабой падставу. Якія былі асноўныя кірункі развіцця памінення Галакосту ў Нямеччыне, якая сітуацыя на сёння і якія асноўныя выклікі наперадзе?

Уяўленне пра нямецкую мадэль памяці аб Галакостве як узорна-паказальную з’явілася прынамсі два дзесяцігоддзі таму. За гады Халоднай вайны Федэрацыйная Рэспубліка Нямеччына развілася да ўзроўню стабільнай ліберальнай дэмакратыі з сацыяльна-рыначнай эканомікай. Яна стала надзейным чальцом заходніх структур, такіх як НАТО і Еўрапейскі Саюз (у тыя часы – Еўрапейская Супольнасць). Па сутнасці, для Заходняй Нямеччыны гэтая інтэграцыя на Захад і ажыццяўленне праекту аб’яднання Еўропы сталі жыццёва неабходныя для забеспячэння яе ўласных інтарэсаў – інтарэсаў дзяржавы, якую часта лічылі за “эканамічнага гіганта, але палітычнага карліка”.

Памкненне прадэманстраваць свету, што Нямеччына прызнае адказнасць за злачынствы, учыненыя нацысцкай Нямеччынай супраць сваіх суседзяў, стала асноўнай часткай інтэграцыйнага праекту. Сапраўды, дэнацыфікацыя і перавыхаванне, якія ажыццяўляліся Саюзнікамі, пачаліся адразу пасля безумоўнай капітуляцыі Нямеччыны і задоўга да таго, як у 1949 годзе ўтварыліся дзве нямецкія дзяржавы. Адным з кампанентаў стратэгіі Саюзнікаў для змянення ўстановак нямецкага насельніцтва стала мэта прымусіць звычайных немцаў прызнаць злачынствы, учыненыя іх суайчыннікамі. Бадай, найбольш гэтая палітыка праславілася дзякуючы кінахронікам аб тым, як нямецкія ваеннапалонныя праглядаюць кадры з вызваленых канцлагераў або як добра апранутых жыхароў Веймара прывозяць у Бухенвальд паглядзець на трупы знясіленых вязняў. СМІ і кінематограф сталі важнай часткай гэта перавыхаваўчага праекту. Новыя, ліцэнзійваныя Саюзнікамі газеты і часопісы (з якіх бярэ пачатак DER SPIEGEL і будучая медыя-імперыя Акселя Шпрынгера) у ім адыгралі не менш важную ролю за кіно. Амерыканцы гэтым папулярным сродкам распаўсюду інфармацыі скарысталіся для дэманстрацыі галівудскіх фільмаў у разбураных нямецкіх гарадах, а ў савецкай акупацыйнай зоне знялі самы выбітны фільм гэтага часу – “Забойцы сярод нас” Вольфганга Штаўдтэ.

Нягледзячы на ўсю гэтую працу, якая распачалася на самых ранніх этапах, дэнацыфікацыя не праходзіла роўна, гладка і паслядоўна. Насамрэч, шмат якія мэты, якія ставіліся перад гэтай палітыкай на пачатку, страцілі актуальнасць у звязку з Халоднай вайной. Даволі хутка задача ператварыць Нямеччыну ў сапраўды дэмакратычнае грамадства стала менш прыярытэтнай у параўнанні з задачай згуртавання НАТО перад пагрозай Усходняга блоку. Гледзячы рэтраспектыўна, цяпер часта лічыцца, што ў Заходняй Нямеччыне 1960-х гг. і нават пазней дэнацыфікацыі амаль не было. У шмат якіх галінах жыцця і нават на ўзроўні кіраўніцтва дзяржавы захоўваліся шматлікія прыклады асабістай пераемнасці паміж нацысцкім рэжымам і тагачасным заходнямямецкім грамадствам. Сярод тых, хто пасля вайны працягваў кар’еру, былі не толькі былыя прадстаўнікі нацысцкай партыі,

але і сапраўдныя ваенныя злачынцы. Распаўсюджанай з'явай была падробка біяграфій. Варта зазначыць, што ў рэальнасці толькі цяпер, праз прыблізна сем дзесяцігоддзяў пасля Другой сусветнай вайны, высвятляюцца факты дачыненняў шмат каго з выдатных дзеячоў грамадства Заходняй Нямеччыны, такіх як нобелеўскі лаўрэат Гюнтэр Грас або папулярны акцёр Горст Таперт ("камісар Дэрык"), якія ўваходзілі ў войскі SS. У гэтым складніку "Aufarbeitung der Vergangenheit" ("прапрацоўкі мінуўшчыны") было яўна багата дзірак. Так багата, што роля ваеннага пакалення стала адной з галоўных тэм падчас студэнцкага бунту канца 1960-х гг.

Але як падтрымлівалася памяць пра Галакост на гэтай ранняй стадыі пасляваеннай эпохі? Кароткі адказ – ніяк, асабліва пра ахвяр.

Не здзіўляе, што першымі памінаць забітых габрэяў у Нямеччыне пачалі самі габрэі. Першыя мемарыялы былі створаныя на тэрыторыі лагераў "перамешчаных асобаў", такіх як лабудаваны ў былым канцлагеры Берген-Бельзен у 1945 г. Іншы мясцовы помнік з'явіўся ў 1946 г. ў паўночнанямечкім горадзе Іцэго з ініцыятывы венгра Гюлы Трэбіча, які перажыў Галакост (1914–2005). Але гэта былі адзінкавыя ініцыятывы. Большасць габрэяў, якія засталіся ў Нямеччыне, проста хацелі як мага хутчэй пакінуць краіну злачынцаў. У той час негабрэйскае насельніцтва знаходзілася ў стадыі адмаўлення. Дзесяцігоддзямі большасць немцаў трымалася пазіцыі, што ім нічога не было вядома пра ваенныя злачынствы, тым болей пра гібель мільёнаў габрэяў у газавых камерах. Наадварот, многа хто з немцаў лічылі сябе за ахвяру. Паводле іх разумення, Гітлер іх перахітрыў, а потым здрадзіў, праз яго хлусню загінулі мільёны вайскоўцаў, ды і мірнае нямецкае насельніцтва нацярпелася падчас бамбёжак гарадоў, а мільёны немцаў Усходняй Еўропы былі выгнаныя з дамоў. Па ўсёй Заходняй Нямеччыне на мемарыялах салдатаў, палеглых падчас Першай сусветнай вайны, даты былі замененыя на 1939–1945. У папулярнай культуры – напрыклад, у надзвычай папулярным фільме 1984 г. "08/15" – шараговыя салдаты Вермахту выяўляліся як абаяльныя дзецюкі, што сталі ахвярамі абставінаў і садыстаў-афіцэраў. Калі злачынствы і былі, то рабілі іх іншыя – нацысты, гестапа, SS, а Нюрнбергскі трыбунал было прынята скідаваць з рахункаў як Siegerejustiz – "правасуддзе пераможцаў".

Сітуацыя пачала патрохі змяняцца на пачатку 1960-х. Суд над Адольфам Эйхманам у Ерусаліме ўпершыню ў гісторыі прыцягнуў сусветную ўвагу да Галакосту ў тэлевізійным фармаце. Выступалі і свае гісторыі расказвалі людзі, якія перажылі Галакост. Гэта, дарэчы, было навінкай і для ізраільскага грамадства. Суд інтэнсіўна асвятлялі СМІ ва ўсім свеце, у тым ліку ў Нямеччыне. У канцы 1950-х гг. таксама пачаліся спробы пракурораў, такіх як Фрыц Баўэр, прыцягваць да адказнасці віноўнікаў у заходнянямечкіх судах. Самыя выдомыя прыклады такіх спраў – суд над "эскадронамі смерці" ва Ульме і справа Асвенціма ў Франкфурце. Рэтраспектыўна гледзячы, гэтыя суды пакінулі пасля сябе дваякі след. Шмат хто з асобаў, прызнаных выканальнікамі злачынстваў, атрымалі мяккія прысуды або нават былі апраўданыя. Тым не меней, дакументы, сабраныя ў ходзе судоў і назапашаныя Цэнтральным бюро дзяржаўных органаў юстыцыі для даследавання злачынстваў нацыянал-сацыялістаў у Людвігсбургу, аказаліся неацэннай і незаменнай крыніцай інфармацыі для цэлых пакаленняў будучых гісторыкаў. Дзякуючы ім быў закладзены падмурак сур'ёзнага навуковага вывучэння нацыянал-сацыялізму.

Увогуле 1960-ыя гг. сталі перыядам паскарэння перамен у грамадстве і дэмакратызацыі Заходняй Нямеччыны. Дзесяцігоддзе пачалося вялізнымі дэманстрацыямі за свабоду прэсы пасля таго, як урад Адэнаўэра паспрабаваў задушыць навінавы часопіс DER SPIEGEL. У выніку да ўлады прыйшоў сацыял-ліберальны ўрад на чале з Улі Брандтам.

Радыкалізаваліся студэнцкія пратэсныя рухі, паглыбляліся міжпакаленчыя спрэчкі на тэму таго, чым у часы нацызму займаліся бацькі. Зноў жа, рэтраспектыўна можна зразумець, але ўсё адно ўражвае, што ў дыскусіях аб злачынствах нацыстаў на першым месцы гаворка ішла пра злачынцаў, а не ахвяр. Пытанні “Як такое было дапусціць” і “Як магло так шмат немцаў стаць забойцамі” уздымаліся нашмат часцей, пры гэтым не звяртаючы ўвагу на ахвяр, якія па-ранейшаму выяўляліся як горы безыменных трупай.

Пакуль на паверхні віраваў пратэст, у грамадстве адбываліся марудныя, але трывалыя змены. Гэта пачало праяўляцца і ў культуры памяці. Мясцовыя нізавыя ініцыятывы пачалі прыводзіць у парадак аб'екты былога пражывання суседзяў-габрэяў, іх малельні і месцы пераследу. На месцах былых сінагог, разбураных падчас пагромаў лістападу 1938 г., з'явіліся мемарыяльныя знакі, а на чыгуначных вакзалах – шылды для мінакоў у напамін пра ссылку. Усё болей і болей месцаў канцэнтрацыйных лагераў, якімі датуль звычайна рупіліся арганізацыі былых вязняў, былі пераўтвораныя ў мемарыяльныя аб'екты або Gedenkstätten – нямецкае слова, пад якім на ўвазе маюцца адначасова памінальныя і адукацыйныя мэты.

Варта адзначыць, што мемарыялізацыя месцаў былых канцлагераў ва Ўсходняй Нямецчыне распачалася дзесяцігоддзем раней. Нямецкая Дэмакратычная Рэспубліка атаясамлівалася з традыцыйнай антыфашызму. У цэнтр афіцыйнай палітыкі памяці быў ўзведзены вельмі перабольшаны камуністычны супраціў нацысцкай дыктатуры. Дзякуючы гэтаму былі захаваныя і ператвораныя ў помнікі тры асноўныя аб'екты нацыянал-сацыялістычных злачынстваў. З 1958 г. тры былыя канцлагеры (Бухенвальд, Заксенгаўзен і Равенсбрук) былі пераўтвораныя ў “нацыянальныя мемарыялы” (Nationale Mahn- und Gedenkstätten) і аснашчаныя пастаяннымі экспазіцыямі, у аснову якіх ляглі матывы антыфашысцкага змагання і манументальныя скульптуры-выявы непакорных вязняў. Такім чынам, злачынствы, учыненыя нацыстамі, і рэальнасць канцлагераў былі больш прадстаўленыя ў мемарыяльнай культуры не Заходняй, а Ўсходняй Нямецчыны. Але габрэі па-сапраўднаму не былі ўключаныя ў карцінку, пагатоў як першасныя ахвяры нацызму. Утойванне таго, што галоўнай цэллю нацыскага вынішчэння былі габрэі, і размяшчэнне сістэматычнага забойства габрэяў у Еўропе ў шырэйшы і туманнейшы кантэкст “злачынстваў фашызму” адпавядала афіцыйнай лініі, што дыктавалася Савецкім Саюзам, які граў паноўную ролю ва Ўсходняй Еўропе. За гэтым стаяў і антысемітызм познесталінскага перыяду, і жаданне сплывіць усе розныя народы СССР у адзінае цэлае, якое, як меркавалася, на працягу ўсёй вайны цярпела і змагалася аднолькава. Такім чынам, вынішчэнне габрэяў Еўропы не знайшло адмысловага месца ў афіцыйнай каментарыі і, хутчэй за ўсё, ніколі не акцэнтавалася. Аднак з гадамі габрэяў перасталі зусім ігнараваць, асабліва ў галіне культуры. Напрыклад, фільм паводле матываў рамана Юрэка Бекера “Якаб-ілжэц” (“Jakob der Lügner”), пастаўлены ў гэта г. Лодзі, у 1974 г. быў вылучаны на “Оскар” за найлепшы замежны фільм, а ў канцы 1980-х рэнававаны велічны будынак Новай сінагогі на вуліцы Oranienburger ва Ўсходнім Берліне.

Падзенне Берлінскага мура і пазнейшы хуткі працэс уз'яднання аказаў вялізнае ўздзеянне на мемарыяльную культуру Нямецчыны. Усё гэта адбывалася ў кантэксте дыскусій аб эвалюцыі ролі Нямецчыны ў свеце. У 1991 годзе Бундэстаг вырашыў перанесці месцазнаходжанне ўрада з Бона ў Берлін. Нямецкія палітычныя эліты запэўнівалі, што Нямецчына не будзе імкнуцца да панавання ў Еўропе і будзе па-ранейшаму займацца паглыбленнем структур Захаду, але і ўнутры Нямецчыны, і за яе межамі раздаваліся неспакойныя галасы аб надыходзе “Чацвёртага рэйху”. Нямецчыне было цяжка знайсці для сябе новую ролю – ролю эканамічна магутнай дзяржавы, якая спрабуе прыўменшыць

сваю наноў набытую палітычную сілу (тут можна дадаць, што з гэтай роляй Нямецчына да канца не звыклася дагэтуль, хаця мінула 30 гадоў). Працэс уз'яднання паспрыяў больш інтэнсіўнаму абмеркаванню адной з найбольш інтрыгоўных грамадскіх ініцыятыў таго часу: усяго за год да падзення Мура група інтэлектуалаў на чале з тэлежурналісткай Леяй Рош (1936–) і Эбергардам Екелем (1929–2017) выступілі з публічным заклікам у Берліне стварыць Мемарыял забітых габрэяў Еўропы. Пра Лею Рош было вядома, што яна была глыбока кранутая Галакастам і саўдзелам у ім немцаў і за мэта жыцця ўзяла праліць святло на гэтыя падзеі з гледзішча ахвяр – габрэяў. У 1980-ыя гады глеба ў Заходняй Нямецчыне была падрыхтаваная – гэтаму спрыяла нарастанне грамадскага інтарэсу і дзейнасць такіх асобаў як Лея Рош, а таксама іншыя асобныя падзеі, такія як паказ у 1979 годзе кароткага тэлесерыялу “Галакост” з Мэрыл Стрып у галоўнай ролі.

Гісторыя стварэння Мемарыялу Галакосту ў Берліне – мабыць адзін з найцікавейшых для вывучэння прыкладаў нямецкай мемарыяльнай культуры. Яна служыць яскравым сведчаннем таму, што ў Нямецчыне (акрамя НДР, само сабой) буйныя мемарыяльныя праекты, як правіла, ініцыююцца знізу, і толькі потым рэагуе дзяржава, якая намагаецца накіраваць грамадскі запыт ў пэўнае рэчышча. У 1990-х гг. дыскусія аб мемарыяле Галакосту ішла надзвычай інтэнсіўна і на вельмі высокім інтэлектуальным узроўні. Яна разгортвалася вакол трох асноўных пытанняў: ці можна памяць аб Галакосце забяспечваць праз мемарыял, т.б. мастацкі твор? Калі так, як ён павінен выглядаць і дзе павінен знаходзіцца? І ці слушна ствараць асобны мемарыял, прысвечаны выключна ахвярам габрэйскай нацыянальнасці? Як наконт іншых ахвяр нацысцкага тэрору: сінці і рома-цыганоў, гомасэксуалаў, савецкіх ваеннапалонных, ахвяр “эўтаназіі”? Усе гэтыя пытанні гораха абмяркоўваліся, пры гэтым над дыскусіяй навесаў адзін вялікі страх: а што калі мемарыял, калі будзе пабудаваны, незнарок выкліча адваротны эфект? Што калі ўсталяванне такога цэнтральнага мемарыялу не паспрыяе грамадскаму інтарэсу да Галакосту і спачуванню ахвярам, а фармуе ў шырокім нямецкім грамадстве ўяўленне, нібы мемарыял – гэта спосаб выплаціць доўг, штосьці кшталту “цяпер мы пабудавалі мемарыял і можам нарэшце перагарнуць старонку ды глядзець наперад”? У нямецкай мове нават ёсць слова, якім акрэсліваецца гэткае стаўленне – *Schlussstrichdebatte*. Пад ім разумеецца, што нехта хоча правесці канчатковую рысу, завяршыць дыскусію і закрыць тэму.

У рэшце рэштаў у 1999 годзе Бундэстаг прыняў рашэнне, згодна з якім пачатковая канцэпцыя Мемарыялу Галакосту была змененая. Было вырашана яго ўсталяваць нават не на былой тэрыторыі Галоўнай управы імперскай бяспекі або RSHA (дзе сёння знаходзіцца дакументацыйны цэнтр “Тапаграфія тэрору”, які таксама паўстаў дзякуючы грамадскай ініцыятыве ў канцы 1980-х гг.), а яшчэ болей у цэнтры горада, у самым яго сэрцы – паміж Брандэнбургскімі варотамі і Пацдамскай плошчай (*Potsdamer Platz*), на пустой прасторы, дзе раней знаходзілася “паласа смерці” Берлінскага мура. Яшчэ важней тое, што быў зацверджаны архітэктурны план “Поле стэл” Петэра Айзенмана. Але для зацверджання мемарыялу Бундэстаг выставіў адну асноўную ўмову: у ім мусіў быць прадстаўлены гістарычны кантэкст, бо, на думку групы дэпутатаў, існавала рызыка, што вялікі, але абстрактны мемарыял без гістарычнага вытлумачэння мог застацца не зразуметы і не прыняты шырокай грамадскасцю. У выніку быў створаны Інфармацыйны цэнтр, што размясціўся акурат пад Полем стэл.

Як высветлілася, менавіта Інфармацыйны цэнтр адыграў вызначальную ролю ў прыняцці Мемарыялу. Так, Поле стэл адразу стала адным з найбольш папулярных аб'ектаў фотаграфавання ў Берліне, куды так ці інакш прыязджала ўсё больш і больш

міжнародных наведнікаў. Яно стала важным сімвалам не толькі для Нямецчыны, якая імкнулася прымірыцца з мінуўшчынай, але і для “новага” Берліна. Але менавіта спалучэнне Поля стэл і Інфармацыйнага цэнтру абумовіла рост інтарэсу да самога Галакосту. Падземныя памяшканні невялікія, таму і пастаянная экспазіцыя адносна малая: большасць наведнікаў там праводзіць у сярэднім 45-60 хвілін. Але шмат каго з наведнікаў здзіўляе тое, што яны бачаць. Замест тэм і выяў, якія яны, магчыма, чакалі знайсці (напрыклад, агульнае тлумачэнне прыходу нацыстаў да ўлады, выяўленне жаху канцлагераў і жорсткасцяў, якія там адбываліся), асноўная ўвага ў экспазіцыі ўдзяляецца дзвюм тэматычным лініям: еўрапейскае вымярэнне Галакосту і пункт гледжання асобных ахвяр. Аказалася, што абедзве гэтыя тэмы важныя. У многіх наведнікаў веды ў гэтай галіне абмяжоўваліся нарativityм, што канцэнтраваліся на Нямецчыне і Заходняй Еўропе. Шмат хто чытаў дзённік Анэ Франк, але для большасці адкрыццём стала тое, што габрэі Нямецчыны насамрэч складалі невялікі адсотак ад шасці мільёнаў забітых габрэяў і што пераважная большасць ахвяр былі ўсходнееўрапейцамі. Тое самае можна сказаць пра выяўленне ахвяр. У шмат каго з наведнікаў негабрэйскага паходжання існавала толькі вельмі базавае ўяўленне, як выглядала жыццё ў Еўропе да Галакосту, таму для іх разумення азнаямленне з гісторыямі як асобных людзей, так і цэлых сем’яў з розных мясцін кантыненту стала цалкам новым досведам. Немалаважна і тое, пра што многія наведнікі ўпершыню даведваюцца ў Зале мясцін – што большасць габрэяў падчас Галакосту загінула не ў Аўшвіцы (Асвенціме), а ў іншых канцлагерах, пра якія яны нярэдка раней не чулі нічога ці амаль нічога, або ад рук мабільных груп смерці ў ходзе масавых расстрэлаў на вёсцы.

Ніколі не варта пераацэньваць важнасць адной экспазіцыі, размешчанай на адным мемарыяльным аб’екце, але яна несумненна паўплывала на грамадскі дыскурс. Мемарыял Галакосту вельмі хутка ўпісаўся ў кантэкст нямецкай сталіцы, а колькасць наведнікаў перавысіла ўсе чаканні. Ад фіксацыі на забойцах увага ўсё болей перамяшчалася на пункт гледжання габрэяў.

Адкрыццё Мемарыялу Галакосту ў Берліне супала з перыядам амаль небывалай атмасферы аптымізму ў Нямецчыне. У 2006 г. ў краіне прайшоў чэмпіянат свету па футболе. Мерапрыемства запамнілася сваёй касмапалітычнай прыродай, прыемнай атмасферай эйфарыі і тым, што ўпершыню за доўгі час шмат хто з немцаў маглі без грызоты сумлення махаць нацыянальным сцягам. Здавалася, што Нямецчына знайшла сваю адметнасць: веданне і крытычнае стаўленне да свайго мінулага, мір з суседзямі, сяброўства з іншымі народамі, гордасць сваімі дасягненнямі як адкрытага і талерантнага грамадства з моцнай эканомікай.

Гэта быў таксама час шпаркага развіцця і дыверсіфікацыі мемарыяльнага краявіду. Адкрываліся шматлікія новыя мемарыялы, мадэрнізаваліся старыя, абнаўляліся экспазіцыі. З’яўляліся новыя мемарыялы, прысвечаныя іншым катэгорыям ахвяр, якія раней пераважна заставаліся па-за полем зроку, такім як гомасэксуалы, сінці і цыганы, савецкія ваеннапалонныя або Георг Эльзер, які ў 1939 годзе здзейсніў замах на Гітлера. Мемарыяльны ландшафт не толькі стаў больш разнастайны, але і ўзмацніліся міжнародныя сувязі нямецкіх мемарыялаў і музеяў.

Але ў пазнейшыя гады стала ясна, што ўяўленне, нібыта ў нямецкай культуры памяці ўсё пазітыўна і беспраблемна, магчыма, было паспешлівае і наіўнае. Гэтае разуменне прыйшло адначасова з узмацненнем папулісцкіх настрояў і рухаў. Палітычны папулізм, зразумела, з’ява не выключна нямецкая, але нямецкі палітычны кантэкст перажыў істотную трансфармацыю: упершыню за шмат дзесяцігоддзяў у рэгіянальных

парламентах і Бундэстагу з’явілася нацыяналістычная правая сіла, з якой іншым даводзіцца лічыцца. Для нямецкай мемарыяльнай культуры гэта стала істотным выклікам, бо гэтыя працэсы суправаджаліся зрухамі ў грамадскім дыскурсе – насамрэч адна з’ява абумоўлівала іншую. Паступова пашырыліся межы дапушчальнага для вуснага і пісьмовага слова ў публічнай прасторы. Усё больш і больш у грамадскай сферы, асабліва ў сацыяльных сетках, выказваліся думкі, якія раней маглі з’яўляцца або агучвацца толькі ў прыватным кантэксце. Гэтымі змяненнямі актыўна карысталася партыя “Альтэрнатыва для Нямецчыны” (AfD), яна ж ім і судзейнічала. Адной з асноўных мішэнняў іх палітыкі стаў менавіта кансэнсус аб мемарыяльнай культуры Нямецчыны. Палітыкі AfD наракалі, што нямецкая культура памяці занадта аднабаковая, занадта засяроджаная на злачынствах немцаў. Яны заяўлялі, што пара адкінуць самабічаванне і ўдзяліць увагу станоўчым бакам нямецкай гісторыі. Найбольш праславіліся два правакацыйныя прыклады-заявы: што Мемарыял Галакосту – гэта “мемарыял ганьбы” (Б’ёрн Гёке/Björn Höcke), і што дванаццаць гадоў нацыянал-сацыялізму – гэта толькі “птушыная какашка” ў параўнанні з доўгімі стагоддзямі нямецкай гісторыі (Аляксандр Гаўлянд/Alexander Gauland). Гаўлянд нават заявіў, што “немцы маюць права ганарыцца дасягненнямі нямецкіх салдатаў у абедзвюх сусветных войнах”. Трэба прызнаць, што гэтыя меркаванні больш-менш прысутнічалі ў нямецкім грамадстве да 1980-х гг., але пасля 30 гадоў яны сталі франтальнай атакай на кансэнсус, які, здавалася, быў дасягнуты на момант пабудовы ў 2005 годзе Мемарыялу Галакосту, і адназначным зломам кансэнсусу паміж усімі партыямі, прадстаўленымі ў Бундэстагу.

Яшчэ адно цікавае дыскусійнае поле ў апошнія гады – гэта наступствы міграцыі на нямецкае грамадства, нямецкую ідэнтычнасць і мемарыяльную культуру краіны. Вядома, міграцыя не была чымсьці новым – яшчэ з 1950-х гадоў людзі хвалямі прыязджалі ў Нямецчыну, будзь тое італьянскія, партугальскія або турэцкія “гастарбайтары” (кантрактныя працаўнікі), польскія імігранты ў 1980-ыя, савецкія грамадзяне на пачатку 1990-х, уцекачы з былой Югаславіі. Але ажно да канца 1990-х, нягледзячы на ​​эмпірычныя доказы, кансерватыўныя палітыкі маглі сцвярджаць, што Нямецчына не з’яўляецца краінай іміграцыі. Усё ж такі асабліва ў школах чым далей, тым болей яснала, што ў дзяцей з сем’яў рознага паходжання назіраюцца розныя асацыяцыі і падыходы да пытанняў, звязаных з абмеркаваннем гісторыі. Гэта стала праблемай пасля пачатку войнаў у былой Югаславіі або кожны раз, калі здараўся ўзброены канфлікт на Блізкім Усходзе, асабліва з удзелам ізраільцянаў і палестынцаў. Тым часам з’явіліся разлікі, што каля траціны ўсіх вучняў у нямецкіх школах маюць пэўнае “мігранцкае паходжанне”. У 2015 г. ў краіну прыехала яшчэ каля мільёна чалавек, з якіх вялізную большасць складалі выхадцы з краін, пацярпелых ад ваенных дзеянняў, такіх як Сірыя ці Афганістан. У звязку з гэтым пачалася дыскусія беспрэцэдэнтнага маштабу аб інтэграцыі імігрантаў і будучыні нямецкай ідэнтычнасці. Шмат на якіх мемарыяльных аб’ектах у якасці рэакцыі з’явіліся адукацыйныя праекты на такіх мовах, як фарсі або арабская. У галіне асветы на тэму Галакосту некаторыя пытанні набылі большую актуальнасць: ці канцэнтравацца на маральнай адказнасці немцаў і канкрэтна гісторыі нацысцкай Нямецчыны, ці прэзентаваць Галакост у больш універсальным кантэксце? Прагаворваючы пытанні асабістай і калектыўнай адказнасці, ці настаўнікам заахвочваць вучняў ухаце абмеркаваць сямейную гісторыю, нягледзячы на ​​тое, што біяграфія шмат якіх сем’яў не звязаная з Нямецчынай да 1945 г.? Як паспрабаваць інтэграваць вельмі траўматычны досвед, які ёсць у некаторых вучняў, якія самі былі ахвярамі або сведкамі вайны, гвалту? Як рэагаваць на антысеміцкія забабоны, калі яны агучваюцца ў кантэксце адукацыі аб Галакосце?

Яшчэ адна тэма, якая паўстала ў апошнія гады – гэта аспрэчванне шматгадовых наратываў аб Галакосце з боку акадэмічных і актывісцкіх колаў. Часткова гэта робіцца групамі актывістаў-мігрантаў, хаця і не толькі імі. Крытыка палягае ў тым, што дагэтуль у нямецкай мемарыяльнай культуры ігнаравалася тэма каланізацыі. Гэта не зусім праўда, бо некаторыя гісторыкі дзесяцігоддзямі вывучалі магчымую сувязь паміж каланійнай мінуўшчынай Нямеччыны і яе паводзінамі ў часы Другой сусветнай вайны. У гэтым кантэксце асабліва заваяванне Ўсходняй Еўропы і нямецкая акупацыйная палітыка могуць разглядацца як маштабны каланізацыйны праект. Некаторыя нават лічаць генацыд плямёнаў герэра і нама ў 1904-1908 гг. на тэрыторыі сённяшняй Намібіі больш ці менш прамым прадвеснікам генацыду габрэяў у Еўропе.

З кластарам дыскусій аб каланіялізме шчыльна звязаны іншы дыскусійны напрамак – аб захаванні актуальнасці расізму ў нямецкім грамадстве. Нацысцкую палітыку генацыду габрэяў некаторыя разглядаюць пераважна ў гэтым кантэксце (т.б. што матывацыя генацыду была падобная, як у каланіялісцкія часы), а іншыя сцвярджаюць, што ўсё больш складана. На думку апошніх, традыцыйны еўрапейскі антысемітызм адрозніваецца ад расізму ў дачыненні да людзей у каланійным кантэксце найперш тым, што адносна габрэяў у еўрапейцаў негабрэйскага паходжання існаваў набор забабонаў, якія ўяўлялі з сябе адначасовае адчуванне і ўласнай перавагі, і ўласнай непаўнавартасці.

Усё яшчэ болей ускладняецца тым, што існуе нямала актывістаў, якія лічаць дзяржаву Ізраіль неакаланійнай і ставяцца да яе адкрыта варожа, часцяком заклікаючы да яе байкоту. У навуковых колах ідуць жорсткія спрэчкі, ці антыізраільская пазіцыя шмат каго з актывістаў абумоўленая ці не абумоўленая антысемітызмам, таксама дзе сканчаецца правамерная крытыка ізраільскай дзяржавы, а дзе пачынаецца антысемітызм. Гэта ўплывае і на працу мемарыяльных аб'ектаў: наведнікі нярэдка задаюць пытанні або выказваюць правакацыйныя заўвагі, праводзячы паралелі паміж паводзінамі нацыстаў у гады Другой сусветнай вайны і цяперашняй палітыкай Ізраіля.

Акрамя складаных пытанняў, звязаных з блізкаўсходнім кантэкстам, у выніку павышанай увагі да каланіялізму, пры ўсёй яе карысці для глыбейшага спазнання тэмы, ставіцца пад пытанне і ўнікальнасць Галакосту. Часта гэтыя пытанні агучваюцца ў кантэксце крытыкі нямецкай мемарыяльнай культуры, як такой. Дамінуючую ролю Галакосту ў афіцыйнай палітыцы памяці Нямеччыны некаторыя нават бачаць як сімвал і сродак панавання эліты над меншасцямі, чые ахвяры і досвед, як сцвярджаецца, застаюцца ў цені і выштурхоўваюцца ў нябыт.

З улікам таго, што такое мысленне ў апошнія гады набывае папулярнасць ва ўніверсітэцкіх колах і сярод маладых навукоўцаў, пакуль застаецца толькі здагадвацца, якім чынам дыскусіі на тэму каланіялізму зменяць памінальную культуру Нямеччыны – ці яна застанецца засяроджаная пераважна на Галакосце, ці саступіць дарогу больш шматвектарнаму падыходу, і ці гэты больш шматвектарны падыход можна накіраваць у такое рэчышча, якое не дапусціць занадта актыўнага ўкаранення рэлятывісцкіх пазіцый адносна Галакосту.

У канцы важна адзначыць, што ў звязку з цяперашняй вайной, якую вядзе Расія супраць Украіны, можна чакаць значнага ўплыву на тое, як немцы ўспамінаюць Другую сусветную вайну і Галакост. Ужо ў апошнія гады ў навінах усё часцей з'яўляліся Беларусь і Украіна, расла і зацікаўленасць у тым, што адбывалася на тэрыторыі гэтых краін у Другую сусветную вайну. Больш увагі ўдзялялася такім пытанням, як масавыя расстрэлы, што чынілі айнзацгрупы, ступень калабарацыі мясцовага насельніцтва, складаныя